

AZERBAJCAN'IN ELVİYE-İ SELÂSE (KARS, ARDAHAN VE BATUM)'DEKİ MİLLÎ MÜCADELEYE DESTEKLERİ

Doç.Dr. S.Esin DAYI*

I. Dünya Savaşı'nda yedi cephede savaşıyan Türk ordusu için en önemli cepheler, şüphesiz Çanakkale ve Kafkas Cephelecri idi. Çünkü, bu cephelerin aşılması ile düşman Anadolu'yu rahatlıkla işgal edebilirdi. Düşman Çanakkale Cephesi'ni aşamamıştı, ama, Sarıkamış Harekâtı'nın bir felaketle sonuçlanması ile Kafkas Cephesi'ni aşan Ruslar Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemişlerdi. Zaten, Elviye-i Selâse yani, Kars, Ardahan ve Batum, 1878'den beri Rus işgalinde idi. Hızla Doğu-güney ve kuzey Anadolu'yu işgal eden Ruslar bir yandan da Sarıkamış esiri askerlerimiz ile Rus tebaası konumunda olan Türkleri, Türk askerine yardım ettikleri gerekçesiyle kırgına uğratmıştı. Hem Rus zulmü, hem de salgın hastalıklardan binlerce Türk ölmüş; bir kısmı da, Sibiry'a sürgüne gönderilmişti¹.

1915 yılı baharına kadar süren Rus zulmüne uğrayan Türklerin dul ve yetimlerine yaralı ve esirlerine, 1905 yılında kurulan Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi² her türlü yardımda bulunmuştu. Cemiyetin şubeleri Elviye-i Selâse'nin hemen her köşesinde açılırken; hastahane, eczane, bakımevleri ve sığınma evleri okullar kurulmuş; 1917 yılına kadar bölge halkına "Kardaş Kömeği/Yardımlı" adı altında maddî ve manevî destek olunmuştur. Cemiyet, bunların yanısıra özellikle Rus İhtilali sonrası, bölgedeki mili teşkilatlanmaya da yardım etmiştir³.

1917 Bolşevik İhtilâli'nin yarattığı ortamda, gerek Kafkaslarda, gerekse Elviye-i Selâse'de hızla bir teşkilatlanma başlamıştı.

Bolşevik İhtilâli'nden sonra Kafkasya'daki Bolşevikler aleyhine tepkiyi azaltmak için Lenin'in 15 Kasım 1917'de "Rus Halklarının Hakları Beyannamesi"ni yayınlamasının ardından 28 Kasım 1917'de Azeri Türkleri, Gürcü ve Ermenilerden oluşan "Mavcrâ-yı

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü

¹ *General Maslofski'nin Umumi Harpte Kafkas Cephesi Eserinin Tenkidî*, (Çev. Mütakaîd Kaymakam: Nazmî), Ankara, 1935, s.150; M.Fahrettin Kızıoğlu, *Edebiyatımızda Kars*, II, İstanbul, 1958, s.107-111; S.Esin Dayı, *Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilatlanma*, Erzurum, 1998, s.27-29.

² Bazı kaynaklarda Bakû İslam, bazı kaynaklarda Bakû Müslüman Cemiyeti olarak geçmektedir.

³ Daha geniş bilgi için bkz. Dayı, *Elviye-i Selâse'de Millî Teşkilatlanma*, Betül Aslan, I. *Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine "Kardaş Kömeği (Yardımlı) ve Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, Ankara, 2000.

Kafkas Komiserliği” kurulmuştu⁴. Geçici olarak kurulan Maverâ-yı Kafkas Komiserliği’nin görevi, Ocak 1918’de Moskova’da toplanacak olan “Rusya Kurucu Meclisi” göreve başlayınca sona erecekti. “Rusya Kurucu Meclisi” için “Kafkasya Kurucu Meclisi” seçimleri yapılarak; Kafkasya temsilcileri Moskova’ya gönderilmişti. Ancak, 18 Ocak’ta toplanan “Rusya Kurucu Meclisi” Bolşeviklere karşı tavır alması nedeniyle Lenin’in emri ile dağıtılmıştı. Bunun üzerine Kafkasya Temsilcileri, bölgesel meselelerde karar verme yetkisini kullanmak için, 23 Şubat 1918’de Tiflis’de Maverâ-yı Kafkasya Seym Meclisi’ni kurmuşlardı⁵.

Ama, tamamen farklı gayeler içinde olan ve zoraki müttefiklikten doğan bu Seym’in uzun sürürlü olması beklenemezdi. Nitekim, 22 Nisan 1918’de bağımsızlığını ilan eden “Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti”⁶ 26 Mayıs’ta son toplantısını yaparak kendisini feshetti⁷.

26 Mayıs 1918’de Gürcistan ve Ermenistan, 28 Mayıs’ta da Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiler. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, Mondros Mütarekesi’nden sonra Anadolu’da başlayan Milli Mücadele’ye özellikle Elviye-i Selâse’deki milli mücadeleye resmî ve gayri resmî olarak destek vermişti. Bu destek, Azerbaycan Hükümeti nezdinde Bakû Müslüman Cemiyeti Hayriyesi tarafından sürdürülmüştür. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti’nin 27 Nisan 1920’de⁸ Bolşeviklerin Azerbaycan’ı istilalarına yoğun bir şekilde kadar devam etmiştir.

Rusya’daki 1917 Mart İhtilâli’nden sonra Rusya’da çıkarılan af kanunu ile, Rusya’nın çeşitli yerlerinde sürgün veya esir bulunan Türkler, Anavatan’a döndüklerinde Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi’nin Elviye-i Selâse’deki temsilcileri ile irtibat kurmuşlardır⁹.

Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, I. Dünya Savaşı sonrası Rusya’nın çeşitli yerlerinden Bakû’ye gelen Türk esirlerini İsmailiye binasında misafir etmiş; ihtiyaçlarını karşılamış, onların Batum yoluyla Türkiye’ye dönebilmeleri için yol harçlığı vererek biletlerini dahi almıştır¹⁰. Türk esirlerine yapılan bu yardımlar 1918’den 1920’ye kadar devam etmiştir.

Cemiyet-i Hayriye’nin Kars Mümessilleri olan Karaşarlı Rıza ve Yusuf Kenan Beylerin katılımı ile Kars’ta “Kars Gizli İslam Komitesi” kurularak; Cemiyet-i Hayriye’nin adı altında ve onun binasında faaliyete başlamıştır¹¹.

⁴ Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, İstanbul, 1975, s.246.

⁵ A.Nimet Kurat, *Türkiye Rusya, Ankara*, 1990, s.462.

⁶ Fahir Sünbül, *Azerbaycan Dosyası*, Ankara, 1990, s.81.

⁷ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.476.

⁸ Mehmet Emin Resulzâde, *Azerbaycan Cumhuriyeti* (112.Y. Akpınar, İ.M. Yıldırım, S.Çağın), İstanbul, 1990, s.86.

⁹ Dayı, *Elviye-i Selâse’de Milli Teşkilatlanma*, s.31.

¹⁰ Aslan, *Kardaş Kömüğü...*, s.173.

¹¹ Dayı, *Elviye-i Selâse’de Milli Teşkilatlanma*, s.31.

Gizli İslam Komitesi üyelerinden Ali Rıza (ATAMAN) Bey ve kardeşleri Kağızman'a; Fahrettin (ERDOĞAN) Bey Sarıkamış'a; Dr.Esad (OKTAY) Bey Oltu'ya; Pozatlı İsmail Bey, Sürmeli Bey, Gülistanlı Molla Nebi ve Süleyman Ağalar Göle'ye, Kars Şehri Komiseri olan Avukat Ali Bey; Akbaba'ya Kocaoğlu Muallim Mehmed Bey, Zarşad'a; Meşhedi Samed Ağa, Şüregel'e; Mühendis O.Serfer, Dikanlı Hafız ve Hamşioğlu Celal Beyler Ardahan'a; Hamamlı Bekir (KUBAD) Bey ile Acariskilerden Rasim ve Celal Beyler Ardahan'a Gizli İslam Komitesi'nin birer şubelerini açmaları için gönderilmişlerdi¹².

1917 Mart İhtilâlî'nin hemen sonrasında Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi adına Karabağlı (Zengezor) Dr.Sultanoğlu/Sultanov/Sultanof Hüseyin¹³ ve Muallim Karasarlı Rıza ve Nazaraliyev/Nazaralioğlu İsmail Beylerin yardımlarını alan Ahıskalı Osman Serfer Bey, Azgur Kobliyan, Ahıska, Ahılkelck, Hırtıs'da "Gizli İslam Komitesi"nin şubelerini açmışlardı¹⁴.

Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin Melo-Tortum bölgesi temsilcisi olan ve 1917 yılı başında Oltu'ya gelen İsmail Nazaraliyev'in teşkilatlandırması sonucu, İ. Nazaraliyev'in başkanlığında gizli olarak "Oltu Millî İslâm Komitesi"¹⁵ oluşturulmuştu. Ancak bu cemiyet, "Bakû İslam Cemiyet-i Hayriyesi'nin Oltu Şubesi"¹⁶ adı altında faaliyet gösteriyordu.

İ.Nazaraliyev gibi tüm Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin temsilcileri, Türk ordusunun 1918 İleri Harekâtı ile bölgenin kurtarılması üzerine Azerbaycan'a dönmüşlerdi. Ancak Mondros Mütarekesi sonrası bölgenin tekrar işgale uğraması üzerine bu defa bölgeye Azerbaycan Hükümeti temsilcisi olarak gelişmişlerdir. Ancak, bu dönemdeki yardımlarında, Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin yanında resmi Azerbaycan Hükümeti de vardır. Öyleki Azerbaycan Hükümeti, Anadolu Türklerine yardım için "Umûr-u Hayriye Nezâreti"ni görevlendirmişti¹⁷.

İngilizlerin, 30 Ekim 1918'de imzalanan uğursuz Mondros Mütarekesi'ni haksız ve bir oldu bitti ile uygulamasıyla, Türk Ordusunun Elviye-i Selâse denilen Kars, Ardahan ve Batum'u terk etmeleri istenmişti. 25 Kasım'da Hükümet, şiddetli İngiliz baskısıyla, Ordumuza Elviye-i Selâse'yi¹⁸ boşaltma emri vermişti¹⁹.

¹² Dayı, *Elviye-i Selâse'de Millî Teşkilatlanma*, s.31.

¹³ Sultanoğlu Hüseyin Bey, I. Dünya Savaşı boyunca Azerbaycan Türkleri'nin Anadolu'ya yardımlarını koordine eden Baş Kömekçidir. Bkz. Aslan, *Kardaş Kömeği...*, s.122.

¹⁴ Fahrettin Kızıoğlu, "Yüksek Mühendis Osman Serfer Atabek (1886-1963)" *Kars İli Özel Sayı*, I, Çıldır-Ardahan-İlanak-Posof, Sayı:5, Ankara, 1965, s.54-55.

¹⁵ Yasin Haşimoğlu, *Türk İstiklal Mücadelesi Tarihinde Bir Noktanın Aydınlatılması, Oltu'nun Yakın Tarihine Ait Hatıraları*, (Basılmamış) s.79.

¹⁶ Hüseyin Köycü, "Oltu İslam Millî Komitesi", Kars Millî Şurası ve Cnub-i Garbi Kafkas Hükümeti," *Şenkaya Gazetesi*, 1 Eylül 1950, No:4; Mecit Haşimoğlu, Bakû İslam Cemiyet-i Hayriyesi ve Oltu Millî İslam Komitesi", *Tarih Yolunda Erzurum*, Sayı:2 (1 Mart 1959), s.20.

¹⁷ Aslan, *Kardaş Kömeği...*, s.173.

¹⁸ Dayı, *Elviye-i Selâse'de Millî Teşkilatlanma*, s.75.

¹⁹ Tevfik Bıyıklıoğlu, "Mondros Mütarekesi'nde Elviye-i Selâse ile İlgili Yeni Vesikalar", *Bolleten* XXI/34, (Ekim 1957), Ankara, 1957, s.573-574.

İngilizlerin, 24 Aralık 1918'de Batum'u işgal etmeleri²⁰ ile 9.Ordu'ya bağlı Türk kuvvetleri bölgeyi terk etmeye başlamışlardı.

9.Ordu Karargâhı'nun 13 Ocak'ta Kars'tan Erzurum'a nakli yapılarak; 25 Ocak 1919'da Türk birlikleri tamamen Kars, Ardahan ve Batum'u terk ederek 93 yani 1878 sınırına geri çekilmişlerdi.

Anavatan'dan tekrar kopmak istemeyen ve bölgenin Türklük bölgesi olduğunu ispat için mücadele eden bölge halkı, ilk tepkisini göstererek 29 Ekim 1918'de Ahıska'da Ahıska Hükümet-i Muvakkatı'nı²¹; ikinci olarak 5 Kasım 1918'de merkezi Kars olan "Kars Millî İslâm Şûrası"²², üçüncü olarak 18 Kasım 1918'de merkezi Iğdır olan "Aras Türk Hükümetini"²³ kurarak bölgede millî mücadeleyi, siyasi ve askeri olarak başlatmıştı.

Bölge halkının millî teşkilatlanmasında, 9. Ordu'nun maddi, manevi destek ve yardımlarının olduğu tartışmasız bir gerçektir²⁴. Bir diğer gerçek de, Azerbaycan Hükümeti'nin Elviye-i Selase (Kars-Ardahan ve Batum)'deki millî mücadeleye verdikleri maddî ve manevî destektir. Millî Mücadele dönemindeki bu yardımları şöyle sırtlandırabiliriz:

- 1- Millî-siyasi teşkilatlanma,
- 2- Sağlık,
- 3- Eğitim,
- 4- Sosyal ve hukuki dayanışma (dul ve yetimlere sahip çıkarak esirleri korumak, barındırmak),
- 5- Yiyecek, giyecek (aynî ve nakdî olarak).

5 Kasım 1918'de Merkezi Kars olan Kars Millî İslâm Şûrası'nın 30 Kasım-2 Aralık 1918²⁵ tarihli II.Kongresi'nde; "Kars Millî İslâm Şûrası Hükümeti" kurulmuş; 17/18 Ocak 1919'da yapılan III.Kars Kongresi ile²⁶, sınırları Kars, Ardahan, Batum Sancakları ve kazaları ile; Nahçıvan, Ordubad, Culfa, Ahıska, Ahılkelek'i kapsayan Cenubigarbî Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi kurulduğu ilan edilmişti.. Cihangiroğlu İbrahim Bey'in Hükümet Başkanı olduğu bu Hükümet, Ermeni ve Gürcülere karşı siyasî ve askerî mücadele veriyordu.

²⁰ Dayı, *Elviye-i Selase'de Millî Teşkilatlanma*, s.78.

²¹ A.Fender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara, 1989.

²² Dayı, *Elviye-i Selase'de Millî Teşkilatlanma*, s.80.

²³ *ATAŞE Arşivi*, Kls.251, A.4/8314, D.4-1, F.43; S.F.sin Dayı, 1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:5, Erzurum, 1996, s.8-11.

²⁴ Dayı, *Elviye-i Selase'de Millî Teşkilatlanma*, s.81-90.

²⁵ Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellinde Hatıralarım*, İstanbul, 1954, s.168-169.

²⁶ Hüseyin Köycü, "Oltu İslâm Komitesi Kars Millî Şûrası ve Cenub-i Gârbî Hükümeti" *Şenkaya*, 15 Eylül 1951, Sayı:55.

Ermenistan ve Gürcistan'ın hak iddia ettikleri topraklarda, yeni bir Türk Devleti'nin kurulmasının, onları memnun etmediği muhakkaktı. Bu sebeple, hem Ermeni Hükümeti, hem de Gürcü Hükümeti, İngilizleri tenkit ederek; protestolarda bulunmuşlardır²⁷.

Azerbaycan'a gelince, Cenubigarbî Kafkas Hükümeti topraklarında yaşayanların çoğu Müslüman idi ve Azerbaycanlılarla aynı soydan idiler. Bu sebeplerle, Azerbaycanlılar daha önce olduğu gibi, hem Millî Şûrâ'ya hem de yeni kurulan bu Hükümet'e yardımcı olmuşlardır.

Meselâ; Cenubigarbî Kafkas Hükümeti'nin Nafi'a Mümessil yardımcısı olan Alman Mühendis Flavmer, Azerbaycan Hükümeti'nin tavsiyesi üzerine, bu göreve alınmıştı²⁸. Azerbaycan Hükümeti mebusları, Kars'taki Hükümet'in nezdine geldikleri²⁹ gibi, Cenubigarbî Kafkas Hükümeti de, Azerbaycan'ın Müsâvat Hükümeti ile irtibatı temin için, Azerbaycan'a bir mümessil göndermişti³⁰.

Cenubigarbî Kafkas Hükümeti'ni, Kafkas Cumhuriyetleri'nden sadece, Azerbaycan tanıyarak; Hükümeti kuranlara moral vermiştir. Hatta, Azerbaycan Başbakanı Han-Hoyski; bu Hükümet'e gösterilecek düşmanlığın, Azerbaycan'a yapılmış bir düşmanlık gibi kabul edileceğini açıklamıştı³¹. Hoyski Kabinesi, General W.M.Thompson'un "Self-determinasyon" hakkına saygı göstermesini³²; Cenubigarbî Kafkas Cumhuriyeti'ni, Gürcü ve Ermeni saldırılarından korumasını istemiştir. Yeni devletin daimi mevcudiyetine en uygun ve tek çözümün, Batum'dan Kars'a, Ahıska'dan Ordubad'a kadar Azerbaycan'a ilhâk olduğunu düşünen Azerbaycan, özellikle Paris Barış Konferansı'nda bu fikirle hareket ederek; 31 Ocak 1919 günü, Elviye-i Selâse'nin topraklarına dahil olmasını istemiştir³³. Kafkas Azerbaycan Cumhuriyeti temsilcilerinin Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'na sundukları bir memorandumda Azerbaycan'ın toprak sınırları belirtilirken; Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Kuzey Kafkas Cumhuriyetleri arasında iddialar doğuran ve sahaca küçük topraklar olduğu da ifade ediliyordu. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Tiflis Vilayeti'ndeki Ahıska kazası ile Batum ve özellikle Kars'ın kendi topraklarına katılması isteniliyordu. Özellikle Kars bölgesinde yaşayan halkın Azerbaycanlılar ile aynı etnik gruba, dine, örf ve adete, yaşayış tarzına sahip olduğundan, ayrıca Kars bölgesi halkının Azerbaycan'da katılmak için başvurdukları; Türk Ordusu'nun bölgeden ayrılışı yerli hükümet ve parlamentonun

²⁷ G.Richard Hovannisian, *The Republic of Armenia, The First Year 1918-1919*, I, Berkeley, Los Angeles, London, University of California, Press, 1971, s.208-211.

²⁸ Kırzioğlu, "Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948)'daki Millî Mücadele'de Kars ve Atatürk İle İlgili Belgeler", *Belâten*, XI.VIII/189-190 (Ocak-Nisan 1984), s. 140.

²⁹ *ATASE Arşivi*, Kıs.63, A.1-2, D.7; F.120; Dayı, *Elviye-i Selâse'de Millî Teşkilatlanma*, s.114.

³⁰ Dayı, *Elviye-i Selâse'de Millî Teşkilatlanma*, s.114.

³¹ Dayı, *Elviye-i Selâse'de Millî Teşkilatlanma*, s.114.

³² Hovannisian, *The Republic of Armenia*, I, s.211; Dr Rıza Nur, *Resimli Türk Tarihi*, II, İstanbul, 1924, s.264.

³³ Hovannisian, *The Republic of Armenia*, I, s.211; Nur, *Resimli Türk Tarihi*, II, s.264.

müttefik orduları kumandanının temsilcileri tarafından bırakıldıktan sonra Kars'ın Ermeniler, Ardahan'ın da Gürcistan arasında paylaşımından sonra bu başvuruların daha da güçlendiği ifade ediliyordu³⁴. Devamla, bu adı geçen topraklar halkının talepleri üzerine böyle bir beyanda buldukları, Batum, Kars ve Ahalsih kazası ahâlisinin geleceklerini kendi istedikleri gibi belirledikleri belirtilerek; “Bizim bakış açımıza gelince bu topraklarda bağımsız cumhuriyetin kurulması, meselenin en iyi halli olur, bölgenin çıkarları ile ilgili sorunları yoluna koyardı” deniliyordu. Fakat, Azerbaycan'ın bu düşüncesi farklı yorumlara sebep olmuştur. Yusuf Kemâl Bey, 16 Ekim BMM'de yaptığı görüşmede bu konuya açıklık getirerek; Azerbaycan'ın Türkiye'ye derin bir sevgisi olduğunu, bizim gibi düşündüğünü belirtmiştir. Sözlerine devamla, Azerbaycan Başbakanı Hasan Kâziski ile Moskova'da yaptığı görüşmede; Kaziski'nin, bu toprakları kastederek; sizde kalsın veya müstakil olsun. Fakat, sizde kalırsa bize daha muvafık olur” dediğini söylemiştir³⁵.

13 Nisan 1919'da Kars'ın İngilizlerce işgali ve Cenubigarbi Kafkas Hükümeti'nin dağıtılmasının ardında Taşnak Ermeni Generali Osebyan ile Taşnak Vali Garganof'un hükümet kurmasıyla, Kars ve çevresinde korkunç bir mezalim ve Türk soykırımı başlatılmıştı. Bu nedenlerden dolayı Azerbaycan, Kars ve çevresi halkının önemli sığınaklarından biri idi.

Ermenilerin Kars ve çevresinde yaptıkları mezalim öylesine artmış ve korkunç bir hal almıştı ki, müteccsir olan halk komşu Azerbaycan'a göç ettiği³⁶ gibi batıya (Türk hududuna), hatta Erzurum'dan da batıya göç ediyordu³⁷.

Azerbaycan Hükümeti, mezalimden kaçan soydaşlarını bağrına bastığı gibi, Azerbaycan Hükümeti Hariciye Nezareti tarafından Ermenistan Hükümeti'ne bir nota verilmiş ve bu nota İngiltere, Fransa ve İtalya Siyasi Mümressilerine de gönderilmişti.

Batum'da yayınlanan “İslam Gürcistanı” gazetesinin 4 Mart 1920 tarihli nüshasında yayınlanan nota şöyle idi:

“İkinci Nota”

“Ermenistan Hükümeti Hâriciye Nezâreti'ne”

“İlûkümeti metbu'am, Kars hâdisât ve fecâyü hakkında Kars Ahâli-i İslâmiyyesi murahasaları tarafından irsal kılınan cvrakı ve 30 Kânunsânî (30 Ocak 1920)'de (Ermeni Kıtaları Kumandanı) Ceneral Osebyan tarafından (“Zaruşad Havâlisi Ahâlisine” başlığı ile matbaada Türkçe basılmış olarak) neşrolunan 1 Numrolu Emirnâme suretini ve Kars'tan keşide edilen telgrafnâmeye Zaruşad muntakası murahasalarının cevabını ve bunlara mümasil cvrakı sâireyi ahzetmiştir. Azerbaycan İlûkümeti tarafından ahzolanun vesaiiki mezkûrc ve malûmat, Ermenistan Hükümeti'nin Kars ülkesinde sulh ü sükûn

³⁴ Cemil Hasanlı, *Azerbaycan Tarihi, 1918-1920*, (Çev. Aslan Erturun), Ankara, 1998, s.228.

³⁵ TBMM Gizli Zabıt Ceridesi, I, 1336, s.172.

³⁶ *Sâdâ-yı Millet*, 31 Kânûn-ı Sanî 1335, No:87.

³⁷ *ATASE Arşivi*, Kls.76, A.1-2, D.4-285, F.48-1; *ATASE Arşivi*, Kls.186, A.1-16, D.22 (95), F.99; Dayı, *Elviye-i Selâse'de Millî Teşkilatlanma*, s.157-158.

hükümfermâ olup Kars ülkesi Ahalî İslamiyesi aleyhinde hareketli tecavüzkârancde bulunmadığını mübeyyin ve müş'ir tarafınızdan gönderilen telgraftâmelerde tamamen zıd ve onların aksini isbat etmektedir”.

“30 Kânunsâni (1920)’de General Osebyan tarafından neşrolunan Bir Numrolu Emirnâme, zaruşad muntakası ahâlisinin tebaiyyet etmelerini, aksi takdirde top ve tüfenk ateşleriyle imha edilecekleri tehdidini ihtiva etmektedir. Zaruşad Ahalî İslamiyesi murahhasları General Osebyan’a takdim eyledikleri cevabda; Ermeni memurları tarafından icra olunan katliâm ve gayri kanuni hareketlerinden bahisle, kanunsuzluğun önüne geçilmesini ve köylcrinin ihrak ve imha edilmemesini rica etmişler ve aksi takdirde tevellüd edecek olan mes’uliyetin Osebyan ve Ermenistan Hükümeti’nc âid olacağını da bildirmişlerdir. Kars Ölkesi Ahâlî İslamiyesi Murahhasları tarafından verilen malûmata nazaran, Mazmanof’un tahtı kumandasında bulunan Ermeni askerleri 27 Kanunsâni (1920)’de Müslümanlarla meskûn kölere taarruz ettiği gibi, Osebyan dahi Bir Numrolu Emirnâmedeki tehdidini icra etmiştir. Bu suretle Gögerçin, Kızılkilise, Gezid, Berdik, Keçili, Künbed, Ağzıaçık, Mamaş, benduvan ve Kalacık (gbi şimdi Susuz Bucağı’na bağlı) köleri top ateşleriyle Ermeni askerleri tarafından tamamıyla ihrak ve bilcümle emvâli talân edilmiştir. Bununla beraber, Ahılkelek ve Tiflis’te (Ermeni zulmünden kaçmış olarak) bulunan karslı Müslümanlar tarafından verilen malûmât, hâdisât ve fecâyü mezkûrcyi te’yid etmekte olduğundan, İslam ve Ermeni millet arasında münasebâti hayrhâhane te’sisi maksadiyle, bu gibi hareâtı vahşiyâne ve feci’âncye nihayet verilmesi hususunda icab eden tedabirin ittihâzını, Hükümeti metbu’am nâmına rica eder, aksi takdirde tevellüdü melhûz mes’uliyetin Ermenistan Hükümeti’nc râci olacağını da beyan eylerim”

(Azerbaycan) Hâriciyye Nâzırı

Han Hoyski ³⁸.

Notada, Azerbaycan Hükümeti’nin Kars’taki olaylar ve fecai hakkında Kars murahhaslarının hazırladığı raporlar, General Osebyan’ın 30 Ocak 1920’de Zaruşad ahalisine kendisine tabi olmalarını aksi taktirde imha edilecekleri hakkında yayınladığı 1 numaralı Emirnâmesini ve Zaruşad murahhaslarının cevabını ve bunlara ait belgeleri gördüğünü; Ermeni Hükümeti’nin Kars’ta barış ve sükûnu sağladığı ve Kars çevresinde İslam ahali aleyhine tecavüzkâr harekette bulunmadığına dair açıklamalarının tam tersinin anlaşıldığı belirtiliyordu.

Zaruşad İslâm Ahalisi’nin General Osebyan’a verdikleri cevapta; Ermeni memurları tarafından yapılan katliâm ve kanunsuz hareketlerin önlenmesi aksi taktirde olacakların tüm sorumlusunun Osebyan ve Ermeni Hükümeti’ne ait olacağı bildiriliyordu. Kars bölgesi halkının verdiği bilgilere göre de; Mazmanof’un kumandasındaki Ermeni askerlerin 27 Ocak’ta Müslümanlara ait köylere tecavüz ettiği; Osebyan’ın emirnâmesindeki tehdidi gerçekleştirerek Gögerçin, Kızılkilise, Geçid, Berdik, Keçili, Künbed, Ağzıaçık, Mamaş, Benduvan ve Kalacık köylcrini Ermeni askerleri tarafından tamamen.....edilerek, eşyaların talan edildiği; Ahılkelek ve Tiflis’e kaçan Karslı müslümanların anlattıklarının bu katliâm ve faciayı doğruladığı; bu vahşiyane ve feci

³⁸ Dayı, *Elviye-i Selâse’de Millî Teşkilatlanma*, s.114.

olaylara son verilmesi, aksi takdirde bütün sorumluluğun Ermeni Hükümeti'ne ait olacağı bildirilmişti.

Kars'taki Millî İslâm Şurâsı'nun bir şubesi de Batum'da açılmıştı. Bu cemiyet de Azerbaycan Hükümeti tarafından destekleniyordu.

Batum İslâm Cemiyeti, Anavatan'dan yardım alırken, diğer taraftan Azerbaycan Hükümeti ile irtibat kurarak; oradan da, yardım almıştır.

4 Mayıs 1920'de Batum Livâsı İslâm Cemiyeti Reisi adına, 3.Fırka Kumandanlığı'na gönderilen bir yazıda; Azerbaycan Hükümeti'nden para yardımı yapıldığı, bunun gerekli yerlere harcandığı; şu durumda, Azerbaycan Hükümeti ile haberleşme imkânının olmadığından, durum düzelineye kadar, bir miktar paranın Cemiyet'e gönderilmesi istenilmektedir³⁹.

19 Mayıs 1920'de Cemiyet-i İslâmiye Riyaseti'nden 3.Fırka Kumandanlığı'na gönderilen bir başka yazıda; Cemiyet'in parasız olduğu belirtilerek, para isteniyor ve "Azerbaycan'a bugün Heyet âzâsından zat-ı metine müracâat suretiyle vesika ve mektubu verip gönderiyoruz"⁴⁰ denilmektedir.

Yine, 19 Mayıs 1920 günlü olup, 11. Alay 3.Tabur Kumandanlığı'ndan 3.Fırka Kumandanlığı'na gönderilen yazıda; Batum'da Necati Bey'den alınan raporun özeti verilirken; Cemiyet'in Azerbaycan'dan gönderilen parayı sarfettikleri ve parasız kaldıklarından bahsedilmektedir⁴¹.

Sözü edilen bu belgelerden, Batum İslâm Cemiyeti'nin, Azerbaycan'dan da maddî ve manevî destek gördüğü anlaşılmaktadır.

Cenubigarbî Kafkas Hükümeti'nin 13 Nisan 1919'da İngilizler tarafından dağıtılıp, Hükümet üyelerinin tutuklanmasından sonra, Kars'ta İngilizler tarafından paravan bir hükümet kurulmuş, ardından şehir Ermenilere teslim edilmişti.

İşte bu tarihten sonra Kars, Ardahan ve Batum'un merkez ve ilçelerinde kurulmuş olan Millî Şurâ Şubeleri, topraklarının İngilizler tarafından Ermeni ve Gürcülere peşkeş çekilmesine karşı millî mücadelelerini devam ettirmişlerdir.

Cenubigarbî Kafkas Hükümeti'nin dağılmasından sonra Kars'tan Çıldır'a geçen Dr.Esat (OKTAY) Bey tarafından kurulan Çıldır Millî Şurâsı ile Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti'nin dağılması ile Akbaba'ya giden Hacı Abbasoğlu Mehmed Bey tarafından kurulan Akbaba Millî Şurâsı'nın en büyük eksiği, diğer şuralar gibi para, silah, ve malzeme idi. 1919 yılında Dr.Esad, Kocaoğlu Mehmed ve Hacı Abbasoğlu Mehmet Beyler, Ahılkelek-Borçalı üzerinden Bakû'ya giderek Azerbaycan Hükümeti'nden yardım istemişlerdi. Azerbaycan Hükümeti, göndereceği bir fırka kadar askerini Gürcistan

³⁹ ATASE Arşivi, Kls.852, A.6-2865, D.13-16, F.22-1; Dayı, *Elviye-i Selâse'de Millî Teşkilatlanma*, s.182-183.

⁴⁰ ATASE Arşivi, Kls.852, A.6-2865, D.13-16, F.98; Dayı, *Elviye-i Selâse'de Millî Teşkilatlanma* s.183.

⁴¹ ATASE Arşivi, Kls.852; A.6-2865, D.13, F.84; Dayı, *Elviye-i Selâse'de Millî Teşkilatlanma*, s.183.

arazisinden geçirmek zorundaydı. Ancak, Gürcü Hükümeti buna izin vermiyordu. Bunun üzerine Türk Heyeti, beraberinde çok miktarda Azerbaycan parası ile birlikte Bakû'dan Albay Yedigârîf İsmail, Yusuf Kenan ve Nazaralioğlu İsmail Beylerle Akbaba'ya oradan da Çıldır'a gelmişlerdi⁴².

Azerbaycan Hükümeti bu kişileri, Kars ve çevresindeki Milli Şuralara maddî ve manevî yönden destekleyerek kuvvetlendirmek amacıyla bölgeye göndermişti⁴³.

Kars'ın İngilizler tarafından işgalinden sonra Elviye-i Selâse'nin hemen her yerinde kurulan ve birbirleri ile temaslarını sürdüren Milli Şuralar arasındaki haberleşmeler Azerbaycan Hükümeti'nin görevlendirdiği kişilerce yapılıyordu.

23 Aralık 1919'da Kağızman Milli Hükümet Reisi imzalı olup; Oltu Milli Hükümeti Riyaseti'ne gönderilen 10 maddelik raporda; "7. Vaziyetinizden her zaman için haberdar olmak arzu ediyoruz. Bu vasıta dahi ancak, Azerbaycan Hükümeti vekilleri tarafından itihaz edilen tedâbir vasıtasıyla icrâ edilmesi lazımdır"⁴⁴ deniliyordu.

Yukarıdaki rapordan da anlaşılacağı gibi, Milli Şuraların birbirleriyle haberleşmeleri için Azerbaycan Hükümeti temsilcilerinin kabul ettikleri tedbirlerle ve onların aracılığı ile haberleşme sağlanıyordu.

Elviye-i Selâse'deki bir diğer şurâ da, Oltu Şurâsı'dır. 25 Mayıs 1919'da Tahirbeyzâde Ziya Bey'in başkanlığında kurulan Oltu Şurâ Hükümeti⁴⁵, BMM'ne katıldığı 17 Mayıs 1920 tarihine kadar Anavatan'dan ayrılmama mücadelesini sürdürmüştü.

Azerbaycan'ın, Elviye-i Selâse dahilindeki diğer Milli Şuralar gibi Oltu Şurâ Hükümeti ile de irtibatı vardır. Azerbaycan Hükümeti tarafından görevlendirilen yetkili kişiler daha önce Oltu'ya gelerek incelemelerde bulunmuşlardı⁴⁶.

Cenubigârbî Kafkas Hükümeti Hariciye Nazırı olan Fahrettin Bey, Kars'ın işgal edilip hükümetinin dağıldığı sırada Erzurum'da olup; Erzurum Kongresi'nin toplandığı gün, Mustafa Kemal Paşa tarafından hem emniyeti, hem de daha iyi hizmet etmesi için ve "Azerbaycan'la bizim aramızda muharebeyi temin ediniz"⁴⁷ şeklindeki emri ile Oltu'ya gönderilmişti. Fahrettin bey hatıralarında; Oltu'da iken Bakû'dan gelen Miralay Yedigârîv İsmail, Yusuf Kenan ve Nazaralioğlu İsmail Beylerin önce Akbaba'ya, oradan da Çıldır'a gelerek kendisi ile görüşmek için Oltu'ya mektup yazdıklarından bahsetmektedir⁴⁸.

Fahrettin Bey, daha sonra Oltu'ya gelen bu kişilerle Kireçligöl mevkiinde görüştüğünü ve onlara; "Askeri yardım gönderilemiyorsa; Ermenilerle ara sıra çarpışıp,

⁴² Kırzioğlu, "Çıldır'lı Kahramanlar", *Kars İli Özel Sayı.1*, Ankara, 1966, s.60.

⁴³ Dayı, *Elviye-i Selâse'de Milli Teykilatlanma*, s.217.

⁴⁴ Haşimoğlu, *Türk İstiklal Mücadelesi...*, s.4.

⁴⁵ Haşimoğlu, *Türk İstiklal Mücadelesi...*, s.33-354.

⁴⁶ Haşimoğlu, *Türk İstiklal Mücadelesi...*, s.49, 79.

⁴⁷ Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, s.229.

⁴⁸ Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, s.241.

kuvvetlerini geçici bir zaman için o tarafa çekmeye gayret ediniz” dedikten sonra; “Biz de Türk orduları ile gelip size yardım ederiz”⁴⁹ sözleri ile vaatte bulunduğunu da nakletmektedir.

Azerbaycan Vekili Nazaraliyef/Nazaralioğlu İsmail Bey; Zengizor, Sürmeli, Kağızman, Çıldır, Akbaba ve Zarşat'ta teşkilatlanmayı sağladıktan sonra, aynı amaçla 1919 Aralık başında Oltu'ya gelmişti.

Kafkasya'da Fevkâlâde Azerbaycan Hükümeti Vekili İsmail Nazaraliyef'in Ortakale'den 2 Aralık 1919 tarihinde Kâzum Karabekir Paşa'ya gönderildiği yazıdan, Azerbaycan'ın Anadolu'ya nasıl bir yardım düşündüğü anlaşılmaktadır:

“Ortakale

2/12/35

Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzum Paşa Hazretleri'ne

Muhterem ve Mukaddes Paşa Hazretleri”

Azerbaycan Hükümeti tarafından Elviyc-i Selâse'deki Cenubigarbî Kâfkas Hükümeti'nin teşkilâtını tanzim ve ikmâl etmek üzere gayr-i resmî murahhas olarak gönderildim. Mezkûr Hükümet'in ayrı ayrı olan şubelerini tanzim ederek, tanzim ve ikmâl-i teşkilat için Hükümetim namına gerek madden ve gerekse ma'nen muâvenette bulundum. Teşkilâttaki maksad ve maruzâtım ber-vechî âti arz olunur.

Madde 1-) azerbaycan Hükümeti harici düşmanlarına kendini tanıttırmuş ve bir hak kazanmıştır. Buna binâen harben değil, siyâseten Kahtagan Ermenileri Kars Vilâyeti'nden tard ederek, Cenubigarbî Kafkas Hükümeti'ni de mukarreratını bir suret de te'sis ve teşkil etmek için, son derece atf-ı ehemmiyet etmiştir.

Madde 2-) mal'um-u âlileri bulunduğu veçhile Cenubigarbi Kafkas Hükümeti'nin mahvinde birer cüz'ünü teşkil eden bir çok şubeler mevcûddur.

Bolşevikler, umumiyetle teftiş edilerek herbirine ayrı ayrı olmak üzere, Ez-cümle Kars ve civârında bulunan Kağızman, Oltu, Sürmeli şubelerinden mâada şubelere esliha ve mühimmat vesaîre ile beraber nakden muâvenetde bulunduğu cihetle, esliha mühimmât hususunda muavenetde bulunamamışlardır. Eslihâ, mühimmat hususunda gayr-i resmî olarak iki top, dört makineli tüfek, iki sandık Rus cephanesi mikdar-ı kâfi Osmanlı cephanesi itâsına emr ve delâlet buyurulması; ve verilecek eslihâ mühimmat mukabilini, Azerbaycan Hükümeti tarafından ya nakid veyahud arz-ı buyurulan mevâddin talep buyurulması.

⁴⁹ Erdoğan, *Türk Elleriinde Hatıralarım*, s.241.

Madde 3-) Kağızman, Oltu, Sürmeli şubelerine reis olarak Azerbaycan Hükümeti tarafından eşhâs gönderildiği veçhile, siyaseti haleldâr etmemek şartıyla diğer şubelerde istihdâm kalınmak ve maaşları Azerbaycan Hükümeti tarafından tevcih edilmek üzere mikdar-ı kâfi kumandan ve zâbitan izâmına müsaâde buyurulması.

Madde 4-) Kars Vilâyeti'nden Ermenilerin zulmünden firâr ederek, Osmanlı hudud-u dâhilinde ilticâ eden muhacirlerinin mümkünat dahilinde arazilerine iâdesine emr buyurulması.

Madde 5-) Ermeniler tarafından bir taarruz vukuunda, Milli Şûrâ Şubelerine muâvenet etmek için geçen Aşâir Alâyları'na evâmîr-i mukteziye itâsı,

Madde 6-) Kafkas arazisi dahilinde Ermeniler tarafından ikâedilen mezâlîmin Avrupa'ya neşr ve ilânı için Erzurum'a gönderilen me'mûr tarafından, Erzurum'da küşâd edilecek olan, istihbârat şubesinin küşâdına müsaâde ve tahsilât-ı lâzumenin ibrâzı.

Madde 7-) Cephede bulunan kut'aata Azerbaycan Hükümeti tarafından tarafından gönderilen eşhâsa teshilât muâvenetinde bulunulması için evâmîr-i lâzumenin itâsı.

Madde 8-) Tarafımızdan, gerek Zât-ı Alîleriniz ve gerekse Azerbaycan Hükümeti ve gerekse Milli Şûrâ Şuâ'bâtına çckilmek üzere telefon, telgraf ve telsiz telgraf merkezlerine verilecek telgraf ve telefonların kabulü için, lazım gelen makâmata tebligat-ı gayr-i resmîye de bulunulması,

Madde 9-) Milli Şûrâ şubelerinin temîn-i irtibâtları için, İslamsor-Lafisor'da ikâme edilmiş paşaların vazifelerine sekte verdirilmeyerek teshilatta bulunulması,

Madde 10-) Vesikâsız olarak Cenubigarbi Kafkas Hükümeti'ne gerek ferden ve gerekse sur-u sâire ile gidecek olan zâbitan ve efrâdın ve eşhâsın sür'at-i katıyyede kabul edilerek, mahfûzan en yakın hudud kutaatına teslim için evâmîr-i muktaziye itâ kılındığı.

Madde 11-) Erzurum'dan gelen Temur Ali-Mehmed Ali Mehdi Beylerin Bakû'ya muvasalat eyledikleri.

Madde 12-) Ne vasita ve ne de adres ile Zât-ı Âlîleri ile temin-i muhârebât olacağından emr ve iş'ârı.

Madde 13-) Dokuzuncu Fırka Kumandanı Rüşdü Bey Efendi de mevcûd (şifre okunamadı) bir suretinin ahzıyla o suretle muhârebenin tesisi,

Madde 14-) Azerbaycan Hükümeti ve onbirinci maddede mezkûr beylere gönderilecek evrâk ve mekâtibin, oralarda bulunan kuryeler vasıtasıyla gönderilmesi,

Madde 15-) onbirinci maddede mezkûr evrâkın kuryelerle bendeniz vasıtasıyla mahallerine isâl kılınacağı,

Madde 16-) Bendelerine ve bendeleri vasıtasıyla gönderilecek mekâtibin ve evrâkın ve muhaberât-ı telgrafîye ve telefoniyenin Kağızman Milli Şûrâ Reisi Ali Rıza Bey vasıtalarından birisi vâsılasıyla irsâline dikkat ve itina olunması,

Madde 17-) Beş-altı gün Oltu'da kaldıktan sonra Bakû'ya giderek dört gün mahâl-i mezûr'da ikâmetten sonra, teşkilâtın tanzim ve tesîsi için Oltu'ya avdet edileceğini arz eylerim, vedâ eylerim Paşa Hazretleri.

Kafkasya'da Fevkâlade Azerbaycan Hükümeti Vekili

Nazaraliyef⁵⁰

Adı geçen belgede; Azerbaycan Hükümeti'nin gayr-i resmi olarak görevlendirdiği Nazaraliyef, dağılan Cenubigarbî Kafkas Hükümeti'nin teşkilâtına ait Millî Şûrâ şubelerini yeniden düzenleyecek, maddî ve manevî yardımda bulunmak için Oltu'ya gittiği belirtiliyor ve yapacağı bu yardımlar için de, Kâzım Karabekir Paşa'dan izin istiyordu.

Belgeye göre; Azerbaycan Hükümeti, uzaklıkları dolayısıyla Kağızman, Oltu ve Sürmeli Şûralarına silah ve mühimmat yardımının dışında; sadece, para yardımı yapabilmıştır. Fakat, bunun dışındaki şubelere her türlü yardımı yapmıştı ve yapıyordu.

Yine belgeden anlaşıldığı gibi, Nazaraliyef, kendileri doğrudan yardım yapamadıkları için, 15.Kolordu Kumandanlığı'ndan, bu üç Şûrâ'ya; karşılığı, Azerbaycan Hükümeti tarafından ödenmek üzere, silâh ve cephaneye gönderilmesini istiyordu.

Ayrıca; Azerbaycan Hükümeti'nin Kağızman, Oltu ve Sürmeli şubelerine reis olarak, bazı kişileri gönderdiğini belirterek; diğer şubelerde çalışmak için, maaşları hükümeti tarafından ödenecek olan kumandan ve subayların gönderilmesine izin verilmesini,

Kars ve çevresindeki Ermeni mezâlîminden kaçan halkın, mümkün oldukça yerlerine dönmelerinin sağlanmasını,

Ermenilerin yapacakları saldırılarda, Millî Şûrâ kuvvetlerine yardım etmeleri için, Aşiret Alayları'na gereken emirlerin verilmesini,

Ermenilerin Kafkasya'da yaptıkları mezâlîmlerin Avrupa'da duyulması için, Erzurum'da faaliyete geçmesi istenen "İstihbarat Şubesi"nin açılmasına izin verilerek; Kolordu'nun, para yardımında bulunmasını,

Azerbaycan Hükümeti tarafından cephedeki katalara gönderilen kişilere, kolaylıklar sağlanması için gereken emirlerin verilmesini,

En önemli meselelerden birisi olan Azerbaycan Hükümeti'nin, Kâzım Karabekir Paşa ile veya Azerbaycan Hükümeti'nin Millî Şûrâ Şubeleriyle olan telgraf ve telefon haberleşmesinin sağlanması için ilgili yerlere emir verilmesini, Kâzım Karabekir Paşa'dan rica ediyordu.

Nazaraliyef'in diğer istekleri; Azerbaycan Hükümeti ile 15.Kolordu ve Millî Şûralar'la irtibatı sağlayan kişiler, her iki taraf arasında gidip gelecek kuryeler ve haberleşmeyle ilgili idi.

⁵⁰ ATASE, *Arşivi*, Kls.325, A.5-2791, D.59, F:86, 86-1; Dayı, *Elbnye-i Selâse'de Millî Teşkilatlanma*, s.219-222.

Nazaralief, Oltulular için hiç de yabancı biri değildi ve Oltulular onu çok iyi tanıyorlardı. Çünkü daha önce 1915-1917 yıllarında, Bakû Müslüman Cemiyeti Hayriyesi adına Oltu'ya gelip; Oltuluların teşkilatlanmasına yardım ederek; onlara fikir öncülüğü etmiş bir kişi idi. Şimdi de, resmi bağımsız Azerbaycan Hükümeti adına, bu görevi yerine getirmekteydi.

Osmanlı Mebusan seçimleri esnasında Oltu Şûrâ Hükümeti'nin sorumluluğunda olan bölgede de seçim faaliyetleri sürmekte idi. Ancak, seçimleri başarısızlığa uğratmak için, özellikle İngilizlerin kıskırmasıyla olumsuz propagandalar da yapılmaktaydı. Bu konuda Azerbaycan Hükümet Vekili Nazaralief'ten, XV.Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen 15 Aralık 1919 tarihli bir yazıda; Eyüp Paşa'nın, Oltu halkına Ermeni propagandası yaptığı ve artık Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığını; Ermenistan ve Kürdistan Hükümetlerinin kurulacağını yayarak, halkın fikirlerini fesada uğrattığından, Oltu'dan henüz mebus seçilemediğini bildiriyordu⁵¹.

Erzurum Valisi'nin de 21 Aralık 1919'da XV.Kolordu Kumandanlığı'na Oltu'daki seçimlerde huzursuzluk yaşandığı, seçilen kişiyi bazılarının kabul etmediği şeklindeki telgrafından⁵² sonra Oltu'daki huzursuzluk giderilerek⁵³ Oltu'yu temsilen Hamşizâde Rüstem (ACAR) ve Tahirbeyzâde Yasin (HAŞİMOĞLU) Beyler, mebus seçilmişlerdir.

Yine Azerbaycan Hükümeti'nin Oltu Şûrası'na yardım ettiğini gösteren diğer bir belge de; 9.Fırka Kumandanı Halid Bey'in, Oltu Şûrâ Hükümeti Reisi Yusuf Ziya Bey'e gönderdiği 13 Mart 1920 tarihli mektuptur.

Mektupta şöyle bir ifade kullanılıyordu. "...Gürcüler ve Ermeniler, vatanımızın üzerine göz diktikleri sırada, bilhâssa tefkikayı bırakınız. Elbirliği ile çalışınız. Bu maksatla, Azerbaycan Hükümeti tarafından Oltu'ya gönderilen Yusuf Bey ile tevhid-i mesâi eyleyiniz."⁵⁴

Bu sıralarda, Oltu Şûrası'nda bazı olayların olduğu ve Azerbaycan'ın halkın birlik ve beraberliğini sağlamak için Yusuf Bey'i oraya gönderdiği anlaşılıyordu.

Azerbaycan Hükümeti, gerçekten de daha önce belirtildiği gibi, başta Oltu olmak üzere, diğer şubelere her türlü yardımda bulunarak; onların Ermeni ve Gürcülere karşı mücadelelerini desteklemiştir.

Bolşeviklerin, Azerbaycan'ı Sovyetleştirmesinden sonra da, Azerbaycan'ın gerek cemiyet gerekse ferdi olarak Anadolu Türkleri'ne destek ve yardımları hep devam etmiştir. Azerbaycan İnkılâp Komitesi'ne başvuran Azerbaycan Türkleri yurtları işgal edilmiş olan Anadolu'daki kardeşlerine yardım etmek istemişlerdi.

Oysa Komite, Türklere yapılacak yardımın devlet eli ve devlet tarafından yapılmasını kararlaştırmıştır ve bir "fon" oluşturulmuştur.

⁵¹ ATASE Arşivi, Kls.325, A.5-2799, D.815, F.102; Dayı, *Elviye-i Selâse'de Millî Teşkilatlanma*, s.224.

⁵² ATASE Arşivi, Kls.325, A.5-2799, D.815, F.102.

⁵³ ATASE Arşivi, Kls.325, A.5-2799, D.815, F.109.

⁵⁴ Haşimoğlu, *Türk İstiklal Mücadelesi...*, s.78.

Bu, yardım ve destek faaliyetleri 1922 yılından sonra Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı siyasetinin değişmesi üzerine son bulmuştur⁵⁵.

Bu kardeş Türk devletlerinin geçmişteki yardımlaşmalarının güzel bir örneğidir. Onların bağımsızlıklarını kazanmaları, siyasî, ekonomik, kültürel, sosyal açıdan istikrar sağlayıp, güçlenmesi, birinin diğeri için de temennisidir. Tıpkı aynı ana babadan olan kardeşlerin kardeşin ayrı ayrı evler kurması; ama, güçlü kardeş ve akrabalık bağları ile birbirlerine iyi ve kötü günlerinde destek verip yardımcı olmaları gibi. Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için düşüncesi ile gerçekleştiren güzel bir dayanışma örneğidir.

⁵⁵ Aşlan, *Kardaş Kömeği...*, s.314.

ABSTRACT

The result of unfortunate Sarıkamış Battle's failure in First World War, Russians who passed over Caucasus Frontline, began a massacre and a genocide Turks living in the Russian occupation region during 1915-1917 years. Brother Azerbaijan people supported injured, widow and orphan Turkish people with material and moral aid.

Azerbaijan Turks continued their aid during Turkish National Struggle. Besides their material and moral helps to East Anatolia, East Blacksea and especially Three Sanjacks people, they helped the national organization of the region against Greek, Armenian and Georgian occupations.

KEY WORDS:

First World War

Sarıkamış Battle

Three Sanjacks

Azerbaijan Turks

Russia